

DAVRANIŞ BİLİMLERİNDE ANKET (BİLGİ TOPLAMA ARACININ) GELİŞTİRİLMESİ

Prof. Dr. S. Çetin ÖZOĞLU

Anket aracı ile bilgi toplama, Toplumsal Araştırmalarda yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Ülkemizde özellikle son yıllarda bu yöntemin daha da yaygın bir biçimde kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Bilindiği gibi, Toplumsal Araştırmalarda bilgi toplamak amacı ile test uygulama, gözlem, projektif teknikler, arşiv taraması, görüşme ve daha başka yöntemler kullanılmaktadır. Araştırmacı bu yöntemleri inceledikten sonra araştırma amaçlarına en uygun gelen bir ya da birkaçını tercih etme durumundadır.

Anket, bilgi toplama yöntemlerinden biri olarak, araştırmaya konu olan bireylerin başkaları tarafından gözlenemeyen davranışlarının ortaya çıkardığı uyarım, yansıma, tutum, düşünce ve yaşantılarına ilişkin bilgileri toplamada oldukça etkilidir. Doğal olarak, bireyin gösterdiği tepkileri yüzeysel bir biçimde ele alıp, doğruluğunu ileri sürmek olanak dışıdır. Ancak anketler aracılığıyla ve özellikle görüşmelerde bilgilerin doğruluğu, elde edilen diğer yardımcı bilgilerle kontrol altında tutulabilir.

Toplumsal Araştırmalarda kullanılan bütün ölçme araçlarının sonuçlarından beklendiği gibi anket aracının sonuçlarının da geçerli, güvenilir ve kullanışlı olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, anket, araştırılmak istenen konu ve ilgili sorulara uygun tepkileri elde etmeli (*geçerlilik*) ve aynı yolla tekrarlandığı takdirde benzer sonuçları vermelidir (*güvenirlilik*). Bu teknik özellikler, doğal olarak, birbirileri ile ilişkilidir. Eğer bir ölçüm, bilgi toplama, deneysel olarak geçerli sonuçlar vermişse, bu sonuçların güvenilir olması da beklenmelidir. Toplanan bilgilerin kullanılabilir olması da önemlidir. Kullanılması sözkonusu olmayan, ama geçerli ve güvenilir bilgiler, araştırmaya katkı sağlamaz.

Anket aracını hazırlamak ve geliştirmek görüldüğü kadar kolay değildir. Anket aracı yolu ile toplanan bilgilerin geçerliliği ve güvenirlili-

ğinin, gerektiği gibi geliştirilmediği takdirde, ciddi eleştirilere uğramakta olduğu da bilinen bir olgudur. Bu yüzden anketin geliştirilmesi özel bir önem kazanmaktadır. Buna dayalı olarak anket hazırlamak bilgi birikimini ve beceriyi gerektirmektedir. Bir anket aracının geliştirilmesi genelde aşağıda belirtilen aşamalardan oluşmaktadır:

1) Anketin planlanması

- a. Araştırmada amaca, kapsama ve değişkenlere göre hangi bilgilerin toplanması gerektiğine karar vermek.
- b. Anketin uygulama biçimine karar vermek.
- c. Soru-madde türüne ve yanıtlama biçimine karar vermek.
- d. Anket ile bilgi toplanacak grubun niteliklerini saptayarak araştırma ile ilişkilendirmek ve ankete yansıtılmak.
- e. Anketin içereceği soru-madde sayısı ve yanıtlama süresini ve biçimini saptamak, anketin iskeletini belirlemek.

2) Anket maddelerinin, sorularının yazılması

3) Anket maddelerinin, sorularının düzenlenmesi ve açıklamanın yazılması, olanak varsa "uzman" görüşlerinin alınması

4) Ön uygulama ve ön uygulama sonuçlarına göre düzeltme ve düzenlemelerin yapılması

5) Ankete son biçimin verilmesi

Şimdi bu aşamaları ve uygulamaya ilişkin sorunları ana çizgileri ile gözden geçirelim:

1- Anketin Planlanması

Toplumsal Araştırmalarda bilgi toplama ve bu çerçevede ölçme süreci kendine özgü sorunları da beraberinde getirmektedir. Oldukça karmaşık nitelikler gösteren bu sorunların çözümünde bilgi toplamanın ve ölçmenin planlanması önemli bir yer tutmaktadır. Kaldı ki bütün araştırmaların bilgi toplama aşamaları dikkatlice planlanabildiği takdirde, ölçmede ve sonuca gitmede ortaya çıkması olası birçok sorunlara önceden çözüm seçeneklerini düşünebilme ve önlemler alma olanağı doğmaktadır.

Anket aracının geliştirilmesinde ilk aşama olarak ele alınan planlamada sorunlar şöyle özetlenebilir:

a) *Araştırmada Amaca, Kapsama ve Değişkenlere Göre Toplanması Gereken Bilgiler.*

Anket genellikle, betimsel-tarama (descriptive-survey), türü araştırmalarda kullanılan bir bilgi toplama aracıdır. Bu tür araştırmalarda, çoğu kere, hipotez (denence) ya da bir seri hipotezler kullanma yerine, bir seri cevaplandırılması beklenen soru ya da sorunlar ele alınmaktadır. Bu sorular ya da sorunlar çeşitli değişkenlere göre düşünülebilir. Bu durumda bilgi toplama ve ölçüm işleminin daha da karmaşıklaşacağı doğaldır. O halde, hangi değişkenlere göre (ayrıca bağımlı ya da bağımsız değişkenler dikkate alınarak) hangi sorunların ele alınacağı ya da hangi sorunların cevaplandırılacağı mümkün olduğu oranda sistematik, şematik ve ayrıntılı bir biçimde saptanmalıdır. Bu hususlar esasen araştırmanın amaçlarının ayrıntılı olarak incelenmesinden, ilgili araştırma bulgularının, literatürün çözümlenmesinden ve benzeri çalışmalar yapılması ile ortaya konmaktadır.

Böylece, anket dışında bilgi toplama kaynakları, (örneğin devlet istatistikleri, çeşitli araştırma ve rapor bulguları ve benzeri gibi) saptanabileceği gibi ankete girmesi gereken konu ve sorunların ya da sorunların yapısını ve çerçevesini ortaya çıkaracaktır.

Bu aşamada, araştırmacının anket planını bir tablo halinde hazırlaması araştırma amaçları ve hedefleri yönünde toplanması gereken bilgilerin çerçevesini ve türünü topluca görmek olanağını verecektir. Bu tür bir yaklaşımın, ayrıca, toplanan bilgilerin çözümlenmesinde, ilişkileri görmek açısından bir yararı dokunacaktır. Böylece bilgi toplama aracının geçerliliği kadar kullanılabilirliği de kapsanmış olmaktadır.

Şimdi bir örnek üzerinde duralım :

Yurt dışında öğrenim görenlerin çeşitli yöndeki sorunları, bunlara ilişkin tutumları ile bu sorunların nedenleri ve çözümlerine ait görüşlerin saptanması yönünde yapılan bir araştırmada oldukça geniş bir anketin geliştirilebileceğini düşünelim. Böyle bir anket aracının şematik planı, bir öneri olarak şöyle düzenlenebilir:

Belirtildiği gibi bu plan bir öneri ve örnektir. Araştırma amaçlarına ve hedeflerine göre farklı düzenlerde de olabileceği, araştırma sonuç-

ÖRNEK ANKET PLANI
Toplanması Gereken Bilgilerin Türü

	Olgsual	Nedensel	Tavırsal	Görüş ve Öneriler
Toplanacak bilgilerin konu ile ilişkili olduğu sorunlar.	i. Yaş ii. Cinsiyet iii. Sosyo-ekonomik durum iv. Eğitim düzeyi			
I- Kişisel				
II-Yurtdışına öğrenime gitmeden önceki sorunlar	i. Uzmanlık alanı, ii. Hesabına okuyacağı kurum	i. Uzmanlık alanını seçme ii. Kurum seçme	i. Yabancılaşma ilişkini ii. İlgili yasaya ilişkin	i. Yabancılaşma ilişkisinin düzeltilmesi yönündeki
III-Yurtdışındaki öğrenime ilişkin sorunlar.	i. Yabancı dil seviyesi ii. Nereden öğrendiği			i. Yurtdışına gitmeden yabancı dil bilmeye ilişkin
a) Yabancı dil				
b) Akademik	iii. Okuduğu üniversite	i. Başarısızlık nedenleri	i. Gördüğü eğitime karşı	ii. Yurtdışında yapılabilecek yapılamayacağı
e) Uyum	Belirgin ve süreklilik sorunları	i. Uyumsuzluk ve sor. nedeni	i. Uyum etmenlerine karşı	
IV- Yurtdışından döndükten sonra ortaya çıkan sorunlar	i. Nerede çalıştığı ii. Nerede çalışmayı düşündüğü	i. İsteddiği işi bulamama nedenleri ii. İşinde mutlu veya mutsuz olma nedeni	i. İşlendirme politikasına ilişkin ii. İş yaşamına ilişkin	i. İşlendirme nasıl olmalı
a) İşlendirme (istihdam)				
b) Parasal	i. geliri	i. Gelirinin yetmemesi ve nedenleri	i. Ücret politikasına ilişkin	i. Yaşamı sürdürebilmesi için asgari gelir ne olmalı.
c) Diğer	ii. Çalışma koşulları	i. Çalışma koşulları şikayet-yetleri	i. Yaşam koşullarına ilişkin	

larını kullanma biçimine ve beklenenlere göre değişebileceği açıktır. Tabloda görüldüğü gibi, bilgi türü ve sorunlara ait her kutu doldurulmamıştır. Çünkü bazılarının boş kalması doğaldır. Örneğin kişisel bilgiler için bir tavır ya da nedenselliğin sözkonusu olmayacağı açıktır. Diğer kutular için toplanması, araştırma amaçları açısından gerekli olan bilgilerden bazı örnekler verilmiştir, bunların dışında daha birçokları da düşünülebilir.

b) *Anketi Uygulama Biçimi.*

Anketler, araştırma konusu bireylere uygulanması yöntemine göre çeşitli türde düşünölmektedir.

i. *Görüşme (Mülakat Anketi) (Interview Schedule)*

Bu tür anket, eğitilmiş anket uygulayıcıları ya da araştırmacı ve yardımcıları tarafından her bireye ayrı ayrı uygulanır. Böyle bir uygulamada, birbirleri ile etkileşimi olan üç değişken sözkonusudur. Cevap veren birey, anket uygulayıcı ya da görüşmeci ve görüşme anketi. Bu üç değişkenden bir veya birkaçı ile görüşme ortamı toplanan bilgilere önemli ölçüde etki etmektedir.

Bu tür uygulamanın en önemli yararı, deneyimli bir anket uygulayıcısı için sağlayacağı esnekliktir. Böylece anket uygulayıcı, cevap verenin, araştırmanın amacını ve soruları anlamasını sağlayacak olanaklara ve önlemlere sahip olmaktadır. Bu yüzden de, birçok araştırmada anket uygulayıcılarının anlaşılmayan sorularda, soruşturma (probing) yapmaları istenmekte ve bu yönde eğitilmektedir.

Anket uygulayıcısının kurmayı başardığı yakınlık; dostluk havası, olası tehlikelerden arındırılmış güvenli ortam (rapport) cevap verenin konuya ve sorulara ilgisinin devamını sağlamakta önemli bir etmendir. Bu da görüşme anketinin, hem anketteki bütün sorularına cevap verilmesini ve hem de anketi cevaplayanların oranının yükseltilmesini, olumlu etkileyerek, araştırma için bilgi toplanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Doğal olarak, cevap verenle yüzyüze yapılan bir görüşmenin, toplanan bilgi açısından, getireceği kapsamlılık, zenginlik ve canlılık bu tür uygulamanın diğer önemli bir yararındır. Böylece, anket uygulayıcılarının deneyimleri oranında, geçerli ve güvenilir bilgi toplanması olasılığı artmış olmaktadır.

Ancak bu yararları yanında, görüşme anketi oldukça zaman alan, deneyimli eleman gerektiren ve pahalı bir uygulama türüdür. Araştırma için anket uygulayıcılarının yetiştirilmesi ve aralarında sözkonusu olabilecek farklı yaklaşım ve anlayışın giderilmesi de gerekmektedir.

ii. *Bireylere Gönderilerek Uygulanan Anket (Posta veya diğer araçlarla)*

Bireylere gönderilen anket, hazırlanışı yönünden büyük ölçüde görüşme anketine benzemektedir. Yalnız bunda anketin diline ve dil-

bilgisi kurallarına, gereken özenle, uyulması beklenir. Çünkü anketi okuyan her bireyin araştırmacının sormak istediğini aynı biçimde anlaması gerekir. Soruların her bireye ayrıca açıklanması olasılığı yoktur.

Bireylere gönderilen anket uygulamasında, görüşme anketine göre daha geniş bir örneklem almak ve örneklemeden doğacak hatayı azaltmak olasılığı yüksek görünmektedir. Eğer mevcut bilgilerin doğruluğunu sağlamak sözkonusu ise, anketi posta ile göndermek oldukça yararlı sonuçlar vermektedir. Bu uygulamada, anket uygulayıcısının olmaması, anket uygulayıcısının olası yanlışlığını önleyecektir. Diğer yandan bilgi toplama aşamasında sorularda soruşturma yapılamaması (probing) bu tür uygulamanın bir eksikliği sayılabilir.

Anketler posta ile gönderildiği durumlarda, soruların cevaplandırılmasındaki sistem ve düzenin cevaplandırılan tarafından bozulması sözkonusu olabilir. Çoğu kere cevap verenler anketin tümünü gözden geçirip, önce kendine ilginç gelen bazı soruları sonra da ona bağlı olan diğerlerini cevaplandırmak sureti ile sonuçlara beklenmeyen bir yanlışlık (bias) getirebilirler. Bunu önlemek için yönergede cevaplama sırası vurgulanabilir.

Bireylere gönderilen anketlerin en ciddi sorunu cevaplama, geri-dönüş oranıdır. Bu oran batı ülkelerinde genel olarak yüzde 40-60 arasında değişmektedir. Gözlemlerimize göre, ülkemizde de anket uygulaması giderek yaygınlaşmakta olduğu için cevap oranı yüzde 40-50 civarında olmaktadır. Bu oranı yükseltmek için bazı önlemlerin alınması yerinde olacaktır. Genellikle, geri gönderme için pullu ve adresli zarfın konulması, dikkatlice yazılmış bir mektup göndermek ve bir süre sonra bir hatırlatma mektubu yazmak cevap oranını bir miktar arttırmaktadır. Ayrıca, örneklemin hangi kesiminden cevapların daha az sayıda gelebileceği önceden kestirilerek, çözümlemede bazı kontroller yapmak sureti ile yorumlara bir açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Anketteki bazı soruların boş bırakılması konusu da önemli bir sorun yaratabilir. Yönergeyi dikkatli ve açık hazırlayarak, bilgi istenilenin güvenini kazanmak ve katılımını sağlamak bu tür sorunları önleyebilir.

iii. *Bireysel Dağıtımla Anketi Uygulama*

Bu tür bir uygulamada, anket yine özel olarak eğitilmiş anket uygulayıcıları ve araştırmacı tarafından cevap verenlere dağıtılmakta ve verilen belli bir süreden sonra toplanmaktadır. Bu uygulamada, anket

belirli nezaket kuralları içinde cevap veren ziyaret edilerek, araştırmanın kısaca amaçlarını anlatmakta, neden bilgisine başvurulduğu belirtilmekte ve anketi cevaplandırılması rica edilmektedir. Cevap veren anketi kendisi cevaplandırmaktadır. Belirli bir süre sonra uygulayıcılar veya araştırmacı ziyaretini tekrarlayarak anketleri geri almaktadır. Kişisel dağıtım yolu ile uygulanan anketlerin cevap oranı bir hayli yüksek olmaktadır. Ayrıca cevap veren ile belirli bir seviyede dostluk kurmak, güvenli ortamı sağlamak (rapport) sureti ile cevapların geçerlilik ve güvenilirliği yükseltilmiş olmaktadır. Özellikle araştırmanın amacı, bilgi toplamanın hedefi, kapsamı ve kullanım biçimi, yeterince açıklanmış ve katılım sağlanmış ise toplanan bilgilerin, örneklemin iyi seçilmiş olması oranında, evreni yansıtması ve yorumlamayı geçerli ve doğru kılması söz konusudur.

iv. Grup Uygulaması

Anket bazen ya araştırmacı veya bir anket uygulayıcısı tarafından genellikle 40 kişiyi geçmeyen gruplara, (örneğin öğrencilere) uygulanabilir. Bu tür uygulamalarda, araştırma amaçları açıklanarak, gerektiriyorsa, film ve slayt gibi araçlar da kullanılabilir. Grup uygulamalarında en önemli sakınca cevap verenlerin birbirleri ile konuşmaları, birbirlerine bakmaları ve soru sormalarıdır. Bir diğer deyişle, anketi test gibi algılayıp, "kopya" yaklaşımı ile cevaplama eğiliminin yaygın ve belirgin olmasıdır. Fakat fazla sayıda gözcü kullanmak, açıklamayı daha belirgin yapmak sureti ile bu sakınca büyük ölçüde kontrol altında tutulabilir.

Bütün bu uygulamalarda cevap verenlerin ve cevapların gizli tutulması anket bilgilerinin ne için ve nasıl kullanılacağını belirtmesi hemen hemen genel bir kuraldır. Bu konuda olası bütün önlemlerin alınması ve cevap verenlere bu konuda güven verilmesi, cevapların samimiyetini, ciddiyetini ve doğruluğunu sağlama bakımından çok önemlidir. Eğer bir süre sonra bir izleme (follow-up) araştırması yapılması düşünülüyorsa, bu takdirde cevap verenlerin sadece araştırmacı tarafından tanınmasına yardım edebilecek bir sistem geliştirilebilir. Örneğin cevap verenlere birer kod numarası verilebilir.

c) Soru (Madde) Türleri ve Yanıtlama Biçimleri.

Çok geniş anlamda düşünüldüğü zaman, anket soruları i. Açık uçlu (open), ii. Kapalı uçlu (closed) olmak üzere iki türdür.

i. Açık uçlu sorular cevap seçeneklerini içermez ve cevap verenin kendi ifadeleri ile verdiği cevabın aynen kaydedilmesini veya yazılma-

sını öngörür. Anket cevap veren tarafından dolduruluyor ise, cevabını yazabileceği miktarda boş yer bırakılır.

Daha önce sözkonusu edilen ve örnek olarak verilen yurt dışında öğrenim görenlerin sorunlarına ilişkin araştırmada kullanılan ankette şöyle bir soru bu türe bir örnek olarak düşünülebilir:

“Yurt dışında öğrenimde iken, gözlemlerinize göre, Türk öğrencilerin en önemli akademik sorunları neler di? Açıklar mısınız?”. Görüldüğü gibi, bu soruyu her cevaplayan düşündüğü, istediği gibi cevap verebilir. Cevapların sınıflandırılması ve kodlanması anketler toplandıktan sonra yapılmaktadır. Açık uçlu sorular kolayca sorulmakta, bireylerin algılamalarına göre cevaplandırılmakta, çözümlenmeleri ise sorunlar yaratmakta ve güç olmaktadır. Somut, nesnel ve karşılaştırmalara olanak sağlayıcı bilgiler toplanmasında yetersiz kalmaktadır.

ii. Kapalı uçlu sorular ise cevap verene, sorunun olası cevaplarını içeren bir dizi seçenekleri ve seçme, belirleme işini beraberinde getirmektedir. Cevap veren, kendisi anketi cevaplandırıyor ise bu seçeneklerden birini seçmekte, tercih etmektedir. Anketör uyguluyorsa, verilen cevabı seçeneklerden en uygun gelenine işaretlemektedir. Yukarıdaki örneği kapalı uçlu soru türüne göre şöyle ifadelendirmek olasıdır:

“Yurt dışında iken, gözlemlerinize göre, Türk öğrencilerin *enönemli sorunu* ne idi?”

- a. Yabancı dili iyi bilmemek.
- b. Yurt içinde görülen öğretimin yetersizliği.
- c. Öğretim metotlarındaki farklılık.
- d. Öğrenim görülen alana ilgisizlik.
- e. Çevreye uyum sağlayamamak.
- f. Başka (kısaca belirtiniz).....

Görüldüğü gibi kapalı uçlu soruları yani cevapları kategorize edilenleri, daha kısa sürede ve kolaylıkla cevaplandırmak mümkündür. Bu yüzden de kısa sürede çok sayıda soru sorulabilir ve cevap alınabilir.

Açık ve kapalı uçlu sorular dışında, bir de alanda kodlanan sorular geliştirilmektedir. Bu türde soru kapalı uçlu olarak verilmekte ve anketör aldığı cevabı seçeneklerden en uygununa işaretlemektedir. Örneğin “Gazetelerde ilk okuduğunuz haberler hangileridir?” sorusuna verilecek muhtemel cevaplar ankette yer almıştır. Cevap veren örneğin “politik”

nitelikte haberleri okuduğunu kendi açıklamaları ve uslubu ile verdikten sonra anketör, anketteki bu seçeneğe sadece belirtilen işareti koymakla yetinmektedir. Cevap kategorileri anketi cevaplayana verilmeyen, cevaplayanın açık uçlu soruyu cevaplandırırcaasına yaptığı cevaplama işini, anketi uygulayan, belli bir kabba göre çözümleyerek kategorize etmektedir.

d) *Anketin Uygulanacağı Grubun Nitelikleri.*

Anket, araştırmannın amacına, kapsamına kısaca özüne bağılı olarak seçilecek bir örneklem grubuna uygulanacaktır. Örnekleme giren bireylerin niteliklerini önceden bilmek, anketin uzunluğu, ifadelendirilmesi, anket sorularının düzenlenmesi ve soru türlerinin saptanması gibi, sorunların çözümünde önemli bir kaynak ve belirleyici olacaktır. Ayrıca eğer bu bir görüşme anketi ise, anket uygulayıcılarının yetiştirilmesinde konuları saptamada da bu bilgilere gerek duyulacaktır.

Örneklem grubu kapıcılar, gecekondu sakinleri, kadınlar, erkekler ya da her iki cinsten kişiler, belli yaş dönemlerinde çocuklar, belirli meslek mensupları veya çeşitli sosyo-ekonomik kesimden kişiler veya "sokaktaki vatandaş" olabilir. Ülkemizde kırsal -kentsel ayrımı da hazırlanan anketlerin hem içeriğine ve hem de soruların diline büyük ölçüde yansımaktadır ve etkilerde bulunmaktadır.

Anketin uygulanacağı grubun niteliklerini araştırmannın amacı ve kapsamı yönünden önceden belirleyebildiğimiz veya kestirebildiğimiz zaman, kişilerin cevap verebilecekleri konuları veya sorunları saptayabilmek kolaylaşacaktır. Cevap veren için anlamı olmayan soruları sormaktan böylece kaçınılmış olunacaktır. Ayrıca araştırma kapsamına girmeyen, ama bilgi toplanılacak gruba veya kişiye yansması sözkonusu konulardan da kaçınılabilecektir.

e) *Anketin Soru (Madde) Sayısı, Cevaplama Süresi.*

Bir anketin uygulanma süresi anketin hangi yolla uygulandığına ve anketin uygulandığı grubun niteliklerine bağılıdır. Fakat genellikle çok zaman alan anket uygulamalarının güvenilirliği olumsuz yönde etkilediği kabul edilmektedir. Özellikle, cevap veren kendisi için önemli olan bir işini bırakıp anketi cevaplandırmakta ise bu takdirde sürenin daha da kısa olması tavsiye edilmektedir. Bu konuda herhangi bir kesin ve ideal süre vermek olanak dışıdır.

Araştıracının şimdiye değin sözkonusu edilen tartışmaların ve bilgilerin ışığında anket süresini saptaması beklenmektedir. Örneğin, hasat zamanı köylülere ilişkin bir anketin uygulanması, eğer bir görüşme anketi ise, 40-50 dakikayı aşmamalıdır. Yine meslek mensuplarına uygulanan anketin, hangi yolla olursa olsun, 30 dakikayı aşmayacak şekilde düzenlenmesi, bugüne değin elde edilen deneyimlerin bir sonucu olarak görünmektedir.

Ankete alınacak soru sayısı da yine olanakların elverdiği oranda az tutulmalıdır. Önemli olan araştırma için gerekli olan bilgilerin alınmasıdır. O konuda ve bir defada ve bir anket uygulaması ile bütün bilgileri elde etmek gibi bir eğilim anketin çok sorulu olmasına yol açmaktadır. Çok sorulu anket, toplanılması gereken bilgilerin geçerliliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Daha önceleri de belirtildiği gibi, anket sorularının genellikle kapalı ya da açık uçlu olması da soru sayısını ve dolaylı olarak süreyi etkilemektedir. Bu yüzden soru sayısını belirlemede soru türü de dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Soru sayısının belirlenmesi, anketin uzunluğu, soruların gerekli kıldığı okuma aşaması yani soruların uzunluğu, açıklığı, ifadesi ile de yakından ilgilidir. Anketin planlanmasında geçici olarak saptanan süre ve soru sayısına ön uygulamalardan sonra kesinlik kazandırılabilir. Deneyimli uygulayıcılar tarafından yapılan ön uygulamalarda, cevap verenlerin bu konudaki tepkilerinin, en olumlu anket süresinin ve soru sayısının saptanması için sağlam ve gerçekçi bir kaynak olarak düşünülebileceği açıktır.

2- Anket Sorularının (Maddelerinin) Yazılması

Anket planı ne kadar dikkatli ve ayrıntılı hazırlanmışsa, anket sorularının yazılması da o oranda kolaylık kazanmış olacaktır. Bu kısımda anket sorularının yazılmasında dikkat edilecek olan hususlar a) içerik ve b) ifadelendirme yönlerinden kısaca tartışılacaktır.

a) İçerik Yönünden.

Anketin ve sorularının içeriği, araştırmanın amaçları tarafından sınırlandırılmaktadır. Bununla birlikte anket soruları yazılırken bazı temel ilkeleri hatırlatmakta yarar vardır.

i. Ankete gerekli ve araştırma, bilgi gerektiren konu için yararlı sorular alınmalıdır. Bu konuda, anket hazırlayan, sorunun cevab-

hının diğer sorularla elde edilip edilemeyeceğini incelemeli ve en önemlisi, araştırma amaçları ve kapsamı yönünde sorunun gerekliliği üzerinde durmalıdır. Çözümlemede kullanılması olasılığı az olan veya hiç olmayan bilgilerin toplanması anketi gereksiz yere uzatacak ve toplanan bilgilerin geçerlilik ve güvenilirliğini etkileyecektir.

Bir örnek: Ülkemizde yapılan bir çok araştırmada kullanılan anketler, cevap verenin sosyo-ekonomik kesimi hakkında bilgi edinmek için, aylık geliri, oturduğu evin kirasını veya mülkiyetini, evindeki olanakları, öğrenim düzeyi ve benzeri soruları içermektedir. Bu örnekte, aylık geliri sormak gereksiz olabilir. Bilindiği gibi bu tür sorulara genellikle gerçek, samimi ve doğru cevaplar gelmeyebilir. Bu konudaki diğer sorular gerekli bilgileri belli ölçülerde sağlayacak cevapları zaten getirecek biçimde düşünülmüştür.

ii. Sorunun başka soruları da getirip getirmeyeceğine dikkat edilmalıdır. Toplumsal problemler, davranışlar karmaşıktır. Bu yüzden de tek bir soru ile böyle bir soruna ışık tutmak çoğu kere güçtür, hatta olanak dışıdır. O halde, soruların çok genel olması çözümlemede kabul edilebilir yorumların yapılmasını engelleyecektir. Onun için anketi geliştiren akla gelebilecek şu sorulara cevap bulmalıdır:

- Soru parçalanabilir mi? Daha fazla ayrıntıya gerek var mı? Soru birkaç hususu mu kapsıyor?
- Cevabı yorumlayabilmek için yan bilgilere gerek var mı?
- Cevap verenin, verdiği cevaba atfettiği önem derecesini bilmek araştırma amaçları yönünden bir gerek olarak beliriyor mu?
- Soru isteneni verecek bir içerik içinde görünüyor mu?
- Soru diğer sorular ile, araştırma amacı ve içeriği yönünden, tutarlık gösteriyor mu?

Bu ve buna benzer sorulara verilecek cevaplar anketin sorularının içeriğini saptamada önemlidir.

Örnek olarak verilen "gelir" sorusunu irdeleyelim. "Aylık geliriniz ne kadardır?" genellikle klasik bir özellik taşımaktadır. Bu soru, anket hazırlayanın, yukarıda değinilen soruları gözden geçirmesini gerekli kılmaktadır. Önce geliri tüm olarak bilmek gerekli midir? Bazı gelir dilimleri verilerek bilgi toplanamaz mı? Ailede başka geliri olanlar varsa soru bu durumu da içerecek midir? Cevap bunu yansıtacak mıdır? Aylık gelir bir aydan diğerine değişiyorsa soru bunu yansıtacak mıdır? Cevap vere-

nin kendisine göre bu gelir yeterli midir? Görülüyor ki anketi hazırlayan bir soruya ilişkin olarak birçok sorunun da cevabını vermek durumundadır. İşte bu soruların cevapları, içerik açısından, hedeflenen bilgi boyutunda, anket sorumuzu daha iyi yazmamızı ve sonra yeni sorulara yönelmemizi gerekli kılacaktır.

iii. Cevap verenin, anket sorusunu cevaplandırabilmesi için gerekli bilgiye sahip olup olmadığı bilinmelidir. Bazen soru, cevap verenin yaşantısı içinde yer almayan durumları veya bilgileri içerebilir, ya da onun için anlamlı değildir, hatırlaması güçtür veya yanlış, duygusal boyutta hatırlanabilir, başkaları tarafından daha iyi ve doğru cevaplandırılabilir nitelikte olabilir. Bu takdirde soruda ciddi değişiklikler yapmak gerekeceği açıktır.

Bir örnekte bu durumu inceleyelim: “Komşularınızın aylık gelirine göre sizin aylık geliriniz 10 yıl önce nasıldı? Şimdi nasıl?” Bu sorunun cevabını verebilmek için 10 yıl öncesine gitmek ve komşularının aylık gelir durumunu bilmek gerekir. Eğer böyle bir bilgiye sahip değilse (gelir konusunda sahip olmama olasılığı oldukça yüksektir) cevap veren soruyu cevaplandıramayacaktır, veya gelişi güzel bir cevap verecektir.

iv. Anket sorusunun bir yönde yanlış ya da duygu yüklü olmaması gerekir. Bilindiği gibi demokratik toplumlarda birtakım toplumsal baskı grupları ve değerler sözkonusudur. İşçiler, köylüler, müşteriler, öğrenciler vb. gibi. Bu gruplarla ilgili bir araştırmada soruların çok dikkatle hazırlanarak, bir yönde yanlış olmamasına dikkat edilmelidir. Örneğin grev halinde olan işçilere anket uygulanması, ya da seçimlerden bir-iki hafta önce seçmenlere bir anket verilmesi halinde sorular işçilerin ya da seçmenlerin soruna olan duygusal bağlantılarını ölçecek nitelikte olmanın ziyade soruna dönük olmasının sağlanması, bir diğer deyişle karşıt ilgi grupları ile dengelenmesi gerekmektedir. Ayrıca, mevsimsel durumlarda cevapların yanlış olması da beklenmelidir. Örneğin, hasat zamanı köylülerin tarım ürünlerinin taban fiyatları konusundaki düşüncelerinin normal zamanlara göre daha yanlış olacağı açıktır.

v. Sorular bazen cevap verenin soruları beklendiği yönde cevaplandırılmasını sağlar nitelikte olmaktadır. Bazı sorular, dokunulmazlığı olan tabu kabul edilen konularda olacaktır. Örneğin, cinsiyet, dinsel yaşam, aile yaşamı konularındaki sorular gibi. Bu sorular özel kişisel birtakım yaşantıları içerecektir. Bu takdirde doğrudan konuya girmekten ziyade, dolaylı sorular tercih edilebilir. Böylelikle cevaplayan “ego” sunu, özel

yaşam değer ve bilgilerini savunma gereği duymadan bir tehlike hissetmeden sorulara cevap verebilmelidir. Cevap verenler, çoğu kere, vermesi gerekenden çok, toplumca ya da çevresince kendisinden beklenen cevapları verme eğilimi içinde görünmektedirler. Beğeni kazanma, farklı ve değişik görünmeme amacıyla sorulara yaklaşılabilir. Sorular, bu eğilimi dikkate alarak, genel ifadeler halinde özel yaşamı sormadan, bireyin egosunu hedefe koymadan, görüş ister nitelikte olursa, ayrıntıları ile olmasa bile genel olarak soruna ışık tutabilecek bazı bilgileri getirmektedir.

b) İfadelenendirme Yönünden.

Anket sorularının yazılmasında, araştırmacının amaçladığını, düşündüğünü ifadelendirmesi çok önemlidir ve büyük ölçüde konusuna hakim olmasını ve yazı dilini kullanabilme becerisini gerektirir. Bu konuda da dikkat edilmesi gereken hususlar şöylece sıralanabilir:

i. Soru, amaçladığının dışında, başka türlü anlaşılmayacak biçimde olmalıdır. Cevap verenin anlayamayacağı biçimde olmamalıdır. Özellikle kırsal-kentsel ayırımının oldukça belirgin olduğu ülkemizde, yöresel terimlere, teknik terimlere, ifadelerin basitleştirilmesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Örneğin kırsal yerleşim yerlerinde kullanılan anketlerde "ortalama" veya "vasat" gibi terimler yerine "aşağı-yukarı" demenin daha anlaşılır bir ifade biçimi oluşturduğu görülmüştür. Bu arada PTT, DİE, DPT gibi kısaltmalardan da kaçınmak yerinde olacaktır. Ayrıca "sık, sık", "daima", "bazen", "genellikle" gibi terimlerin de bir cevap verenden diğerine değişik dağılımları ve olgu sıklığını ifade ettiği gözlenmiştir. Bu yüzden de belli bir zaman birimi içinde sıklığı öğrenmeye çalışmak daha sağlıklı bir tutum olarak düşünülmektedir. Uzun ve karmaşık ifadeler de değişik anlamlara yol açar nitelikte görülmektedir. Görüşme anketinde bu durumu belli oranlarda kontrol etmek olanak içinde görülüyorsa da posta ile gönderilen anketlerde özel bir duyarlılık göstermek yerinde olacaktır.

ii. Kapalı uçlu sorularda seçeneklerin, verilmesi olası cevapları yeterince kapsamakta olup olmadığı kontrol edilmelidir. Bu, herşeyden önce, konunun dikkatlice incelendiği izlenimini vermiş olduğundan, cevap verenle olumlu bir atmosferin ve yakınlaşmanın yaratılmasına yol açacaktır. Ayrıca, seçenek dışı cevapların sık sık yazılması gibi zaman alıcı bir yol tutulmasını da önleyecektir.

iii. Sorunun ifadelendirilmesi cevap verenin tepkisini veya itirazını davet eder nitelikte olmamalıdır. Diğer bir deyişle cevap veren soruya cevap verirken, bu cevabı kendisini ve başkalarını rahatsız etmemelidir. Öğrencilere ilişkin bir ankette “Arkadaşlarınız sınavlarda sık sık kopya çekerler mi?” sorusuna cevap vermek oldukça güçtür. Bu gibi durumlarda “bilmiyorum” ya da “cevap vermek istemedi” biçiminde sonuçlar oldukça yükselmektedir. Cevap verenin “egosunu” sarsmamak, tehlike altında bırakmamak, savunmaya zorlamamak gerekir.

iv. Bir sorunun hangi seviyede kişisel bilgi getirmesi gerektiğine karar vermek gerektir. Örneğin, kimlere parasal yardım yaptığını, ya da hangi partiye oy vereceğini sorduğumuz zaman cevap veren, kendisini özel yaşamını ilgilendiren bu konularda sorulara istenen cevapları verecek midir? Anketi hazırlayanlar bu soruya olumlu cevap bulamadıkça, kişisel sorular mümkün olan oranda dolaylı bir biçimde sorulmalıdır.

v. Her cevap veren, belli bir soruyu cevaplandırırken, aynı benimseyiş (reference) çerçevesinden, ölçütten hareket etmekte midir? sorusuna anketi hazırlayan olumlu cevap verebilmelidir. Örneğin “Hangi sosyo-ekonomik kesimden olduğunuzu düşünüyorsunuz? Alt-Orta-Üst” sorusuna birisi “üst” derse başvurduğu benimseyiş çerçevesi nedir? Neyi ölçüt olarak alıp bu cevabı vermiştir? sorusu akla gelmektedir. Bulduğu çerçeveyi, geliri, babasının toplum içindeki yerini ve hatta özlemine dikkate alarak bu cevabı vermiş olabilir.

Bu soru her cevap verence değişik ölçütlere göre cevaplandırılırsa çözümlenmede sonucun yorumunu güçleştirmeyecek midir? Kuşkusuz güçleştirecektir. Yukardaki soruyu “Arkadaşlarınıza göre kendinizi hangi sosyo-ekonomik kesimde kabul edersiniz, alt mı, orta mı, yoksa üst mü?” şeklinde sormak, belki de, benimseyiş (reference) çerçevesini her cevap veren için biraz daha belirlemiş olacaktır.

3- Anket (Maddelerinin) Sorularının Düzenlenmesi ve Açıklamasının Yazılması

Anket soruları yazıldıktan sonra olanak var ise “uzman” görüşlerinin alınması yararlı olacaktır. Daha sonra maddelerin, anketin uygulanacağı grubun niteliklerine göre, bu maddelerin, soruların belli bir düzene göre sıralanması gerekecektir.

Çeşitli düzenlemeler vardır. Anket planını esas alarak düzenleme yaygındır. Önce olgusal bilgileri toplayan soruları ve sonra da tutumsal sorulara yer vermek biçiminde düzenleme yapılabilir. Bir diğer yakla-

şım da önce kişisel olmayan sorular ile başlanabilir, bunu aileye ve çevreye ilişkin sorular izleyebilir, anketin son bölümü ise karmaşık düzenlemedeki sorulara ya da bazı kişisel sorulara ayrılabilir. Anketi cevaplayanın ismen bilinmesini istediğimiz durumlarda, anketi cevaplayanın ismini vererek, kendisini bir ölçüde kontrol altında tutması “egosunu-benliğini” tehlikeden, tehditten koruyarak davranmaya yönelmesi, söz konusu olabilir. Bu durumda cevaplama “gerçekçi-samimi” olmayabilir. Cevaplama hep “istenilen” “tehlikesiz” cevaplara yer vermek eğilimi oluşabilir. Anketi cevaplayanın “ismini bilmek” konusu önemli ve gerekli ise, kişiyi tanıttıcı bilgileri isteyen sorulara anketin sonunda yer vermek çok izlenen bir düzenleme yöntemidir. Bunların dışında daha birçok soru düzenleme biçimi düşünülebilir. Esas olan husus, araştırmann amaçları yanında cevap verecek olan grubun eğitim seviyesi, ankete karşı olası tutumları ve diğer niteliklerini gözden uzak tutmamak, toplanacak bilgilerin, istenmeyen durumlardan ve etkilerden, kasıtlı ya nıltmadan arındırılmasını sağlamaktır.

Soruların düzenlenmesinde dikkate alınan bir diğer nokta da soru türleridir. Bazı anketlerde hem kapalı ve hem de açık uçlu sorular olabilir. Bunlar ya ayrı ayrı bölümler halinde veya karışık bir düzende verilebilmektedir. Hatta bazı sorular, hem kapalı uçlu sorulabilir ve hem de aynı konu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek maksadı ile, soru açık uçlu olarak tekrarlanabilir. Bu tür düzenlemelerde toplanılacak bilgilerin sınıflanması, kaydedilmesi, kodlanması gibi hususlarda gözönünde bulundurulmalıdır. Özellikle kişisel bilgileri edinmede, tutulan bir yolda “süzgeç sorular” sormaktadır. Örneğin bireyin “dinsel”, “cinsel” uygulamalara ilişkin görüşlerine doğrudan girmek yerine, önce bazı genel sorular sorulabilir ve bireyin düşünceleri böylece biçimlendikten sonra daha doğrudan sorulara geçilebilir. İşte bu durumda ilk alıştırıcı ve düşünceleri biçimlendirici sorulara “süzgeç sorular” denmektedir.

Özellikle posta ile gönderilen, grup ve bireysel dağıtım uygulamalarında kullanılan anketlerin çok açık ve dikkatli yazılmış bir yönergeye, açıklamaya ihtiyacı vardır. Bu açıklama, yönerge,

- a) Araştırmanın amacı ve ne için yapıldığı,
- b) Anketin içeriği ve kapsamı,
- c) Soruların nasıl cevaplandırılacağı (gerekirse örneklerle açıklama),
- d) Kimin ne için yaptığı ve sonuçların nasıl kullanılacağı gibi konuları içermelidir. Açıklamanın sonunda toplanan bilgilerin gizli

tutulacağı, cevap verenlere ait kişisel bilgilerin kendilerini tanıma veya tanıtmaya yönünde kullanılmayacağına ilişkin güvence verilmelidir.

Doğal olarak bunu, zaman ayırdığı ve cevapları için, cevap verenin katkısına teşekkür, şükran duyguları belirten ifadeler ve araştırmacının ismi takip etmelidir.

Açıklama, yönerge anketi doldurana verilen ilk uyarıdır ve bir büyük olasılıkla olumlu atmosferin kurulmasında, etkileşiminin başlatılmasında önemli bir etmen olacaktır. Bu yüzden dikkatlice yazılması ve ön uygulamada bu konuya da ağırlık verilerek gerekli değişmelerin yapılması yararlı olacaktır.

4- Ön Uygulamanın Yapılması-Deneme Uygulaması

Anket, şimdiye değin sözü edilen aşamalardan sonra artık ön deneme- uygulamaya hazır hale gelmiş olmaktadır. Denemeye hazır hale gelen ankette, genellikle bir miktar fazla sayıda soru bulunabilir. Çünkü ön uygulamada bunların bazıları bekleneni vermediği için ayıklanacaktır. Ön uygulama için, anketin uygulanacağı grubun niteliklerini gösteren küçük bir grup seçilir. Bu grup, araştırmacının ve anketin özelliklerine göre 25 kişiden 150, hatta 200 kişiye kadar genişlikte bir grup olabilir. Grubun belli ölçüde büyüklüğünün, anketin daha iyi bir şekil almasında katkıları olacaktır. Deneme için seçilen grubun büyüklüğünden çok, bilgi toplanacak grubun özelliklerini taşıması ve anketin geliştirilmesine katkı sağlaması olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırmacının da dahil olduğu 4 ya da 5 kişilik çok tecrübeli anketörler grubu deneme formunu seçilen gruba uygularken, gözlemlerine ve soruşturmalarına dayanarak elde ettikleri bilgileri, her soru için olduğu gibi tüm anket için de, kaydederek. Bu gözlemler tartışılarak anketin soru düzeni, her sorunun gerekiyorsa ifadelendirilmeleri düzeltilerek son biçimi vermek için yeniden yazılır. Bu aşamada her soruya verilen yanıtların dağılımları da almak sureti ile beklenen dağılımlar arasında beklenmeyen belirgin farklılıklar görüldüğü takdirde sorunun yeniden yazılmasında yarar görüleceği açıktır.

Bu arada, ön uygulamada, anketin yönergesi, açıklaması da cevap verenlere uygulanarak gerekli değişimlerin yapıp yapılmaması yönünde bir karara kaynak sağlanmış olur.

Ön uygulama sonunda yapılan değişiklikler beklenenin üstünde olmuşsa, bu takdirde yine örneklem grubunu temsil edebilecek küçük bir gruba, tekrar bir deneme uygulaması daha yapılarak, değişikliklerin sonuçları kontrol edilmiş olur. Çok dikkatli hazırlanmış bir anket için ikinci bir deneme uygulaması genellikle gerekmeyebilir.

Daha önce bir başka araştırmada kullanılmış anketten alınmış sorular dahi olsa yine ön uygulama yapılması gerektiği tartışmasız kabul edilmektedir. Çünkü araştırmanın amacı ve uygulanan grubun değişmesinin sorulara verilen cevapların geçerlik ve güvenilirliğini değiştireceği beklenmelidir. Bu durum karşılaştırmalı ve izleme (follow-up) araştırmalarında kullanılan anketler için, doğal olarak, farklı düşünülebilir.

5- Ankete Son Biçimin Verilmesi

Böylece, ön uygulama ya da uygulamalardan geçen anketten, araştırma amacına en iyi hizmet eden sorular seçilerek, saptanmış soru düzenlenmesine göre anketin son formu meydana getirilmiş olacaktır. Bu aşamada, anketin basımı, kağıdı ve soruların yazılış biçimleri ve formun görünüşü, önemle üzerinde durulacak hususlardır.

Anket, bir görüşme anketi olarak planlanmışsa o takdirde anket uygulayıcılarının rahatlıkla kullanabilecekleri bir formu (örneğin üstten katlamak rahatlıkla okunabilecek bir yazı düzeni ve açık-uçlu sorulara verilecek cevapları kaydedebilecek yeterince boşlukları içeren) oluşturulmalıdır.

Anketin son formunun görünüşü, posta ile gönderilen anketlerde özel bir önem kazanır. Dikkatsizce düzenlenmiş ve basılmış bir anketin, cevap veren üzerinde olumsuz bir etkisinin olacağı açıktır.

Özetle, bilgi toplama aracı olarak anket, bilgilerin amaca göre belirlenen kapsam ve yönde "gerçek" ölçülerde toplanılmasını amaçlamalıdır. Toplanan bilgilerin nitelikleri (geçerli ve güvenilir oluşları) ile anketi hazırlama süreci, özellikle politik davranışları belirlemede, kullanılan "kamuoyu yoklamaları" yaklaşımında büyük önem kazanmaktadır. Kamu oyu yoklamalarında, eğilimleri belirleyecek, bilgi saptayacak anketler ile kamu oyunu etkileyecek "anketler" farklı olacaktır. Bilgi toplama aracı olan anketi hazırladığı amacın ve kapsadığı konunun dışında kullanmak Psikolojik Ölçme Araçlarını kullanma ahlakına (etiğine) ters düşmektedir.